

Paweł Orłowski<https://orcid.org/0000-0002-9741-7755>

Lotnicza Akademia Wojskowa

PAWEŁ PIOTR WAROT, WOJEWÓDZKI URZĄD BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO W OLSZTYNIE. STRUKTURA – KADRY – DZIAŁALNOŚĆ, BIAŁYSTOK–WARSZAWA 2021, 936 S.

Historia powojenna cieszy się rosnącym zainteresowaniem badaczy, którzy coraz częściej podejmują się opracowywania zagadnień dotyczących struktur wojewódzkich Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej lub – jak Piotr Paweł Warot – analizy funkcjonowania wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego. Tworzenie zrębów państwa komunistycznego, jakim była Polska Rzeczpospolita Ludowa, odbywało się przy pomocy rozbudowywanego równolegle aparatu represji. W początkowym okresie bazowano na niebagatelnym doświadczeniu sowieckim w tej kwestii. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w sprawny sposób przystąpiło do organizacji struktur terenowych, czego wynikiem było powstanie wojewódzkich oraz powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego. Jasne jest, że konstruowanie potężnego aparatu, nadzorującego niemalże każdą sferę życia publicznego, musiało być oparte na ludziach lojalnych wobec władzy.

Autor wybrał ciekawy obszar badań – Warmię i Mazury. Dodatkowo ramy chronologiczne zostały zawężone do lat 1945–1956, co niewątpliwie ma swoje uzasadnienie. Mariusz Korejwo wskazuje, iż to tworzenie instytucji administracji państwowych dało początek funkcjonowaniu nowego życia politycznego w tym specyficznym regionie¹.

Jako główny powód powstania swojej pracy podaje Warot chęć kontynuacji „fragmentarycznych” badań podjętych przez Bogdana Łukaszewicza² (s. 13), odwołuje się również do innych publikacji, które odnoszą się do funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa w opisywanym regionie. „Otwarcie archiwów UB stanowiło kolejną inspirację do zajęcia się tą tematyką” (s. 16). Przeprowadzona z ogromnym rozmachem kwerenda (szczególnie w zbiorach IPN) pozwoliła zgromadzić pokaźny materiał źródłowy, wyniki badań zostały zaś przedstawione w sposób szczegółowy

¹ M.T. Korejwo, *PZPR na Warmii i Mazurach 1948–1990*, Olsztyn 2013, s. 35–37.

² B. Łukaszewicz, *O nową Polskę. Z dziejów aparatu bezpieczeństwa i porządku publicznego na Warmii i Mazurach w latach 1945–1950*, Olsztyn 1989. Na kolejnych stronach wstępu autor wymienia publikacje, które również dotyczą tej problematyki.

i uporządkowany. Autor dokonał analizy materiałów wytworzonych przez służbę bezpieczeństwa zdeponowanych w Instytucie Pamięci Narodowej (w oddziałach terenowych i w centrali) oraz dokumentów pochodzących z Archiwum Akt Nowych, Archiwum Państwowego w Olsztynie i skonfrontował je z literaturą tematu, powstałą zarówno przed rokiem 1989, jak i w czasach nam współczesnych, już po transformacji ustrojowej.

Monografia Warota składa się z pięciu rozdziałów poprzedzonych stosownymi wstępami, zawiera indeksy nazw osobowych i geograficznych. W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Powstanie, struktury i kadry komunistycznego aparatu represji na Warmii i Mazurach*, autor prezentuje początki tworzenia maszyny terroru, który to proces, jak już zostało wspomniane, przebiegał równolegle z kształtowaniem się nowego państwa, zarówno pod względem granic, jak i systemu politycznego. Czytelnik dowiaduje się, jak istotnym czynnikiem w rękach nowej władzy było to narzędzie nacisku oraz zastraszania, które paraliżowało powojenne społeczeństwo. Autor przedstawia szerokie tło powstania struktur aparatu represji. Dodatkowo mamy okazję prześledzić proces „nieustającej reorganizacji WUBP/ WUdsBP w Olsztynie”, który dostosowywano do zmieniającej się politycznej rzeczywistości (s. 44). Dokładnie zostały opisane struktury urzędu – podział na poszczególne wydziały, którym przyporządkowano konkretny obszar odpowiedzialności, podział kompetencji. Szczególną uwagę zwraca Warot na proces i okoliczności przejmowania władzy na Warmii i Mazurach przez administrację polską, a następnie na konfigurowanie elementów bezpieczeństwa w rejonie. Przytacza wiele konkretnych przypadków problemów, z którymi ówczesna władza musiała się zmierzyć, takich jak zabezpieczenie logistyczne, a właściwie jego brak, czy wykształcenie kadr, które pozostawiało wiele do życzenia i nie dało się go tak szybko zdobyć. Prozaicznie, problemem wówczas było chociażby jednolite umundurowanie. Pewien niedosyt może budzić zbyt krótki i mniej wnikliwy w porównaniu z innymi podrozdział *Powstawanie struktur UB w terenie* (s. 55–61). Istotnym elementem tej części książki jest zestawienie tabelaryczne stanowisk kierowniczych z uwzględnieniem dokładnego okresu sprawowania funkcji przez poszczególnych ludzi, które właściwie zamyka rozdział pierwszy i stanowi jego klarowne chronologiczne podsumowanie (s. 224).

W obszernym rozdziale drugim, pt. *Udział WUBP w walce o kształt nowego ładu politycznego*, autor w kolejnych podrozdziałach definiuje obszary działalności WUBP w Olsztynie, podejmowanej w ramach wprowadzania i utrwalania władzy ludowej na Warmii i Mazurach. Najpierw możemy się zapoznać z organizacją tzw. referendum ludowego w 1946 r. Warot dokonuje szczegółowej analizy, w której uwzględnia procesy przygotowania i zapewnienia bezpiecznego przeprowadzenia referendum, następnie jego przebieg, a także okres po jego zakończeniu. Z raportów wytworzonych przez aparat bezpieczeństwa przytaczanych przez autora wyłania się obraz powojennego chaosu, nadzorowanego przez politycznych funkcjonariuszy

przy pomocy siatki agentów. Czytelnik może poznać stosunek społeczeństwa do narzucanej siłą władzy ludowej.

Autor podjął również interesujący, nie tylko z perspektywy lokalnej, temat zwalczania działań organizacji konstytucyjnych i grup zbrojnych (s. 320). Ta część pracy zawiera liczne przykłady walki powojennego podziemia niepodległościowego, które usiłowało stawiać opór komunistom. Warto podkreślić, że autor prezentuje postawy konkretnych ludzi z obydwu stron barykady, w wielu wypadkach jakże różnych.

Ogromny problem – z punktu widzenia władz – stanowiło Polskie Stronnictwo Ludowe. W podrozdziale *Działania WUBP wobec ludowców* Warot szczegółowo analizuje mechanizm eliminowania z życia politycznego działaczy ludowych. Przedstawia skuteczność działalności sieci agenturalnej, która była nieodzowna, aby przeniknąć do struktur organizacyjnych PSL. Na szczególną uwagę zasługuje synteza tworzenia się „koncesjonowanych przez władzę chłopską stronnictw” (s. 415), będącego punktem wyjścia do powołania partii satelickiej, jaką było Zjednoczone Stronnictwo Ludowe. Autor opisuje mechanizm werbunku chłopów, którzy nie do końca mieli świadomość, że biorą udział w zorganizowanym przez władzę przedstawieniu. Podobnie jak w poprzednich częściach monografii, podane są dziesiątki nazwisk ludzi uczestniczących we wprowadzaniu nowego ustroju politycznego na Warmii i Mazurach. Czytelnik może samodzielnie dokonywać oceny ich postępowania, opierając się na przedstawionym przez autora bogatym materiale wytworzonym głównie przez aparat bezpieczeństwa. Ten sposób opisywania wydarzeń wydaje się optymalny, pozostawia bowiem odbiorcy swobodę wyciągania wniosków.

Rozdział trzeci, pt. *Wydział WUBP w procesie kształtowania stosunków narodowościowych i społecznych*, w mojej ocenie najbardziej interesujący, dotyczy wielu zagadnień z zakresu historii społecznej, relacji między ludnością rodzimą a migrantami, zorganizowanych procesów repolonizacyjnych, ścigania niemieckich zbrodniarzy. Na szczególną uwagę zasługują sprzeciw „rdzennej” ludności wobec dezorganizacji ich życia codziennego przez nową władzę, obrona własności prywatnej, „zaosttrzająca się walka klasowa” (s. 534), wzmagana słabą kondycją materialną mieszkańców. Nastroje społeczne były na bieżąco analizowane przez aparat represji, szczególnie w kontekście informacji napływających z różnych stron kraju, a także z Europy i świata. Reakcje ludności wymuszały modyfikację polityki prowadzonej przez władzę, która miała pozorować swego rodzaju elastyczność i otwartość.

Kolejną istotną w tamtym czasie kwestią było ściganie zbrodni popełnionych przez niemieckich oprawców. Działania te miały legitymizować władzę ludu oraz przywrócić poczucie sprawiedliwości społecznej. Warot podaje konkretne przykłady, rysując dynamicznie zmieniającą się sytuację na Warmii i Mazurach. Dokładne i wielowątkowe opisywanie zdarzeń pozwala czytelnikowi wyciągać wnioski zarówno w odniesieniu do działań aparatu bezpieczeństwa, jak i do zachowań lokalnej społeczności. Można zadać pytanie, czy autor, opisując niektóre kwestie, nie powinien częściej formułować własnych opinii (komentarzy) dotyczących życia zwykłych

mieszkańców, narracja zastosowana przez Warotą jest bowiem skierowana raczej do doświadczonego badacza okresu powojennego – nie jest to jednak poważny zarzut do monografii.

Również ta część publikacji jest oparta na bogatym materiale źródłowym oraz literaturze. Konstrukcja poszczególnych podrozdziałów jest klarowna, a problematyka w nich omówiona pozwala odbiorcy na zapoznanie się z najważniejszymi kwestiami społecznymi, wpływającymi na nastroje ludności Warmii i Mazur. Dodatkowym atutem tego rozdziału jest także uchwycenie specyfiki regionu, wyraźnie różniącego się od innych części kraju. Tradycje kulturowe, migracja ludności, różnorodność narodowościowa, skomplikowana sytuacja okresu powojennego powodowały, że z punktu widzenia władzy był to bardzo trudny dla służb bezpieczeństwa obszar pracy. Jednym z walorów tego rozdziału jest przedstawienie wielopłaszczyznowej, czasem bardzo skomplikowanej historii opisywanego terenu, świadczące o gruntownej znajomości tematu przez autora.

Liczący tylko 47 stron rozdział czwarty, zatytułowany „*Zabezpieczenie*” gospodarki, stanowi zarys wpływu struktur siłowych państwa na gospodarkę. Autor słusznie znowu podkreśla specyfikę województwa, które przed wojną odgrywało rolę „zaplecza rolniczego” (s. 650). Duże zniszczenia wojenne, brak siły roboczej, a także zaminowanie pól uprawnych (znane z kinematografii polskiej) były jednymi z podstawowych problemów ograniczających produkcję rolną. Infrastruktura gospodarcza w kraju również została poważnie zniszczona. Wszystkie te czynniki składały się na niezwykle trudne warunki życiowe, a nawet biedę, ponieważ brakowało żywności. Dotychczasowy porządek, którego istotnym elementem było przywiązanie do własności prywatnej, był radykalnie zmieniany przez władzę komunistyczną. Wiązało się to ze zmienianiem mentalności rdzennej ludności oraz deprecjonowaniem jej dziedzictwa kulturowo-historycznego. Autor wyraźnie wskazuje na siłowe przekształcanie warstw społecznych na wzór marksistowski. Działania te spotykały się z oporem „kułactwa i bogatego średniactwa” (s. 678), co z kolei skutkowało inwigilacją chłopów przez funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa (liczne przykłady, wzorem poprzednich rozdziałów, zamieszczono także w tej części monografii).

Jeżeli chodzi o przemysł i handel, to tak samo jak rolnictwo i pozostałe dziedziny gospodarki pozostawały one pod wpływem i kontrolą funkcjonariuszy bezpieczeństwa. Omawiane tereny nie należały do regionów z rozwiniętym przemysłem i z punktu widzenia władz nie należały do kluczowych pod względem wydajności. Jednakże centralne wytyczne co do postępowania w określonych sprawach były jednakowe dla całego kraju. Autor zwrócił uwagę na zjawisko tworzenia się pod wpływem funkcjonariuszy partyjnych nowego świeckiego społeczeństwa, widoczne zwłaszcza w zakładach pracy. Było to związane chociażby z celebracją komunistycznych świąt państwowych (s. 716). Oczywiście autor pokazał także – zaczerpnięte z dokumentów – kontrastowe (niekiedy wywołujące uśmiech na twarzy współczes-

nego czytelnika) przykłady niechęci ludności do owych praktyk, uczciwie wyrażającej swoje zdanie na ten temat.

W piątym – ostatnim – rozdziale, zatytułowanym *Przeciwko Kościołowi i związkom wyznaniowym*, możemy przeczytać o podejmowanych próbach walki z Kościołem katolickim na terenie Warmii i Mazur. Autor słusznie wskazuje na kolejność działań aparatu represji, ponieważ czas na zajęcie się Kościołem przyszedł dopiero po uporaniu się z opozycją oraz „wrogimi elementami”. Ciekawy jest także wątek organizacji diecezji warmińskiej, która przed wojną należała do wielkiej metropolii wrocławskiej i była częścią Kościoła niemieckiego (s. 718). Autor przedstawia sylwetki hierarchów kościelnych w kontekście konkretnych wydarzeń, tak jak i poprzednio, świetnie udokumentowanych. Stosunek komunistów do Kościoła w latach powojennych w Polsce był początkowo neutralny, a następnie polityka wyznaniowa zaczęła się zaostrzać. Inwigilowano osoby duchowne, podejmowano próby pozyskiwania agentów w strukturach najliczniejszego w Polsce Kościoła katolickiego. W nieco może mniejszym zakresie działania te dotknęły mniejszości wyznaniowe, aczkolwiek sam mechanizm postępowania władz był podobny. Inspirowano także antagonizm pomiędzy wiernymi różnych Kościołów. Zaangażowanie w życie duchowe szło w parze z przywiązaniem do ziemi oraz własności prywatnej, co z punktu widzenia działalności aparatu bezpieczeństwa stwarzało dodatkowe problemy.

Niezwykle trafne uwagi autora dotyczą czynnika ludzkiego, czyli kadr WUBP, które decydowały o jakości oraz skuteczności prowadzonych działań. Procesy migracji ludności oraz repolonizacji opisywanych terenów skutecznie utrudniały formowanie aparatu represji i dezorganizowały pracę kierownictwa WUBP. Trudno było rekrutować osoby nawet na najniższe stanowiska. Z biegiem lat sytuacja kadrowa ustabilizowała się i maszyna kontroli każdej sfery życia publicznego w większym stopniu zaczęła ingerować także w życie Kościoła.

W zakończeniu Warot stwierdza, że „każdy z rozdziałów może stanowić odrębny temat badawczy” (s. 838), i z tym zdaniem należy się zgodzić. Niemniej rozmach przeprowadzonej przez autora kwerendy, bardzo dobre oparcie w materiałach operacyjnych oraz literaturze przedmiotu będzie stanowić duże wyzwanie dla kolejnych historyków próbujących ewentualnie zmierzyć się z tymi zagadnieniami.

Recenzowana monografia jest ciekawa i wartościowa z wielu powodów. Niemal wszystkie aspekty działalności WUBP zostały opisane w sposób bardzo szczegółowy. Liczba osób pojawiających się w tekście (z dwóch stron barykady) jest imponująca, opis ich działalności z pewnością rzuca więcej światła na lokalną historię i być może z perspektywy czasu pozwoli lepiej zrozumieć postępowanie ludzi, pragnących stabilizacji, spokoju oraz normalności w bardzo trudnym okresie powojennym, gdy swe pragnienia musieli konfrontować z narzucanym odgórnie przez władze komunizmem i dokonywać niełatwych wyborów. Paweł Piotr Warot przybliży nam mentalność zarówno zwykłych ludzi, jak i pracowników kształtującego się aparatu

terroru. W historię Warmii i Mazur wpisały się także znane postacie późniejszego życia politycznego, jak chociażby Franciszek Szlachcic, swego czasu osoba numer dwa w PRL³.

Monografia dotycząca WUBP w Olsztynie zawiera dogłębną analizę procesu powstawania struktur aparatu represji, ich późniejszej reorganizacji, a także opis metod działania i kluczowych kadr. Nie tylko z recenzyjnego obowiązku, ale przede wszystkim z szacunku dla autora należy podkreślić jego wielki wysiłek oraz profesjonalizm w badaniach naukowych. Z pewnością recenzowana książka jest pozycją, którą warto przeczytać (poświęcając sporo czasu ze względu na objętość), a skierowana jest zarówno do regionalistów, jak i do historyków – zawodowych czy amatorów – wytrwałych badaczy tego okresu.

Bibliografia

Opracowania

Korejwo M.T., *PZPR na Warmii i Mazurach 1948–1990*, Olsztyn 2013.

Łukaszewicz B., *O nową Polskę. Z dziejów aparatu bezpieczeństwa i porządku publicznego na Warmii i Mazurach w latach 1945–1950*, Olsztyn 1989.

Przeperski M., *Mieczysław F. Rakowski. Biografia polityczna*, Warszawa 2021.

Streszczenie: W artykule zrecenzowano książkę Pawła Piotra Warota, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie. Struktura – kadry – działalność*. Recenzowana publikacja dotyczy specyficznego i bardzo ciekawego obszaru – Warmii i Mazur. Tradycje kulturowe, migracja ludności, różnorodność narodowościowa i skomplikowana sytuacja okresu powojennego powodowały, że z punktu widzenia służb bezpieczeństwa był to bardzo trudny obszar pracy. Monografia przedstawia szerokie tło powstania struktur aparatu represji i niemal wszystkie aspekty jego działalności przy wdrażaniu i utrwalaniu władzy ludowej: przygotowanie i zapewnienie bezpiecznego przeprowadzenia referendum 1946 r., zwalczanie podziemia niepodległościowego, opozycyjnych stronnictw politycznych i „wrogich elementów”, inwigilację Kościoła, a także inne działania mające na celu budowę nowego społeczeństwa.

Słowa kluczowe: Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie, Warmia i Mazury, aparat represji, władza ludowa

³ M. Przeperski, *Mieczysław F. Rakowski. Biografia polityczna*, Warszawa 2021, s. 162.

Franciszek Szlachcic (1920–1990) – członek Biura Politycznego KC PZPR w latach 1971–1975, sekretarz KC, uważany za „człowieka numer dwa” przy Edwardzie Gierku w latach 1971–1973.

Paweł Orłowski (ur. 1981) – absolwent Akademii Podlaskiej (od 2010 r. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego) w Siedlcach, doktor nauk humanistycznych, pracownik Lotniczej Akademii Wojskowej w Dęblinie. Zainteresowania naukowe koncentruje na badaniu dziejów PZPR, funkcjonowania „ludowego” Wojska Polskiego oraz życia codziennego oficerów i żołnierzy w okresie PRL.

[Review] Paweł Piotr Warot, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie. Struktura – kadry – działalność* [The Voivodeship Public Security Department in Olsztyn. Structure, personnel and activities], Białystok–Warsaw 2021, 939 pp.

Abstract: The article reviews Paweł Piotr Warot's book, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie. Struktura – kadry – działalność*. The reviewed publication deals with a specific and very interesting region – Warmia and Mazury. Cultural traditions, population migration, national diversity and the complicated situation of the post-war period made the region a very difficult area for the security services. The monograph presents a broad background of the establishment of the apparatus of repression structures and almost all aspects of its activities in the implementation and consolidation of people's power: preparing and ensuring the safe conduct of the 1946 referendum, fighting the independence underground, opposition political parties and "hostile elements", surveillance of the Church as well as other activities aimed at building a new society.

Keywords: The Voivodeship Public Security Department in Olsztyn, Warmia and Mazury, apparatus of repression, People's Power

Paweł Orłowski (b. 1981) – PhD, graduate of the Podlaska Academy (since 2010 University of Natural Sciences and Humanities) in Siedlce, currently at the Polish Air Force University in Dęblin. His research interests focus on the history of the Polish United Workers' Party, the functioning of the "People's" Polish Army and the daily life of officers and soldiers during the communist period.